

У ЦІШЫНІ МУЗЕЙНАЙ ЗАЛЫ

Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей, адна з самых старых музейных устаноў рэспублікі, у 2020 годзе будзе святкаваць сваё стагоддзе. Сёння музей размешчаны адразу ў двух гродзенскіх карацельскіх замках, фонды яго налічваюць каля 200 тысяч адзінак захоўвання, самая каштоўная — прадстаўлены ў экспазіцыйных залах.

Асноўная экспазіцыя музея размешчана ў гродзенскім Старым Замку і з'яўляецца прыкладам традыцыйнай музейнай экспазіцыі — у праходзе і цішы музейных залаў можна пабачыць шыкоўныя археалагічныя знаходкі, старажытную зброю, манетныяклады, прадметы дэкаратыўна-прыкладнога значэння. Сёння музей чакае перамен, і не выключана, што ў бліжэйшыя гады будзе зачынены на доўгі рамонт-рэстаўрацыю. Таму запрашаем усіх гасцей горада — не абмяняйце стары музей, ён падарыць вам сустрэчу з сапраўдным мінулым. Кожны экспанат — гэта эпоха, людзі, сімвалы, якія мы рупліва захоўваем, каб перадаць наступным пакаленням. Раскажам пра некаторае.

Значная частка экспазіцыі прысвечана дзейнасці гродзенскіх рамесніцкіх цехаў. Тут і рыба са сцяны цэха рыбакоў, які да 1970-х стаяў на Замкавай вуліцы, і харугва млынарскага цэха (экспанат асабліва каштоўны, бо са сваёй харугвай рамеснікі абавязкова ўдзельнічалі ў гарадскіх урачыстасцях і рэлігійных святах). Але найбольш увагі прыцягвае да сябе вялікая каваная скрыня — ляда, зробленая ў Гродне ў 1797 годзе. У такіх скрынях захоўваліся грошы цэха, сімвалы ўлады цэхмайстра і карацельскай прывілеі. Унікальны ўнутраны замочны механізм скрыні працуе дасюль і можа быць прыведзены ў дзеянне толькі двума ключамі адначасова (замочныя адтуліны ёсць у вачы скрыні і ў бакавой сценцы). Ключы ад скрыні звычайна захоўваліся ў двух цэхах майстроў і толькі разам

яны маглі яе адчыніць. Можна было павесіць і два дадатковыя навіяныя замкі. Цяперашнія наведвальнікі музея падоўгу разглядаюць замочны механізм гэтай скрыні, але дзвесце гадоў таму ён быў прыкрыты карункавай каванай рашоткай з выявамі анёлаў.

Не менш цікавыя і акалічнасці, дзякуючы якім яна трапіла ў музей. У канцы XIX стагоддзя рамесныя цэхі па Расійскай імперыі аджывалі сваё. На змену ім прыходзілі вялікія капіталістычныя прадпрыемствы, уласнікі якіх прымушвалі рабочых працаваць па 12 і нават па 14 гадзін на суткі. Аднак у 1892 годзе настаўнік-сацыяліст С. Гажанскі расказаў у «Зводзе Законаў Расійскай імперыі» ўказ імператрыцы Кацярыны II ад 1785 года, дзе было напісана, што рамеснікі павінны працаваць ад «6 гадзін раніцы да 6 гадзін вечара» з двухгадзінным перапынкам на абед. Выходзіла, рабочы дзень павінен быў працягвацца максімум дзевяць гадзін. Так не адменены ўказ стагадовай даўніны, сэнс якога быў у тым, каб не дазволіць рамеснікам вырабляць заштам прадукцыі, стаў юрыдычнай падставой, каб выратаваць ад засілля капіталістаў.

Царскія ўлады адрагавалі досыць хутка і пачалі афіцыйную ліквідацыю цэхаў. Віленскі генерал-губернатар у сакавіку 1893 года ліквідаваў цэхі ў Гродне, Коўне, Гродне і Беластоку «спрошчання рамесных правілаў». Кіраўнікам цэхаў загадалі здаць пячаткі і карацельскія прывілеі. Трэба было здаць і сімвалічныя рэчы — цэхавыя скрыні-скарбы, таблічкі з выявай прыклад працы. Такія таблічкі на ланцугу вешаў на сябе падчас свят цэхмайстар. Большасць цэхавых атрыбутаў была здадзена ўладам або прымушова канфіскавана, аднак некаторыя патрыятычна настроеныя цэхмайстры пахавалі каштоўныя рэчы на гарышчах гродзенскіх камянін.

134

Толькі ў сярэдзіне 1920-х, калі паўстаў Гродзенскі музей, гэтыя рэчы пачалі вандраваць у музейныя сховішчы. Нашчадкі цэхмістра злучанага цэха ганчароў, муляроў, бандароў і цесляроў Сымон і Міхаліна Навіцкія перадалі Юзафу Ядкоўскаму гэтую скрыню разам з прывілеямі карацель Яна III Сабескага і Аўгуста II Моцнага і цэхавамі сімваламі.

Сёння ў экспазіцыях беларускіх музеяў можна пабачыць яшчэ адну падобнага кшталту і ўзроўню выканання скрыню. Яна захоўваецца ў Мірскім замку, але таксама паходзіць з Гродна, дакладней, з недалёкага ад нашага горада маістка Гожы. Гэта скрыня, вырабленая ў 1710-х, таксама трапіла ў Гродзенскі музей у міжваенны час, але пасля яе перадалі ў адзін са сталічных музеяў.

Яшчэ адзін прадмет з той эпохі — сонечны гадзіннік, выкананы Янам Ігнатам Манувірам. Ян Ігнат Манувір — адна з найменш вядомых асоб беларускай гісторыі, вывучэнне жыцця якога яшчэ толькі пачынаецца. З 1784 года ён быў каморнікам Вялікага Князя Літоўскага, насіў тытул геаметра Яго Карацельскай Міласці. У музеях Беларусі (Мінск, Гродна), Літвы і Польшчы захаваўся 7 сонечных гадзіннікаў Манувіра, вырабленых па заказе высокапастаўленых асоб Рэчы Паспалітай: рэчыцкага староства Альбрэхта Радзівіла (1776), мінскага абознага Францішка Аборскага (1777), надворнага падкаморыя Францішка Валадковіча (1781), ашмянскага крайчага, бабінавіцкага маршалка Тадэвуша Бучынскага (1781), Ігнацыя Марашка і яго жонкі Тэафілі Канстанцыі з Радзівілаў (1785). Гадзіннікі вырабляліся Манувірам са свінцу, латуні, волава, некаторыя экзэмпляры былі распісаны і вышлічаны. У 1782 годзе Манувір паднёс каралю Станіславу Аўгусту Панятоўскаму сваю працу па вымярэнні часу па сонцы.

Наш гадзіннік трапіў у музей у даваенныя гады, але быў узят у ўлік у 1953 годзе.

Крайчы Аршанскі Тадэвуш Бучынскі згадваўся ў гербоўніку Каспара Нясекага як адзін з прадстаўнікоў шляхты, які ў пачатку 1760-х быў запісаны на выбары караля Польшчы Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Бучынскі паходзіў з Кракаўшчыны і мелі герб Стрэм. Заданая на гадзінніку мясцовасць Бабінова, магчыма, называецца

Наведвальнікі музея падоўгу разглядаюць замочны механізм гэтай скрыні. Дзвесце гадоў таму ён быў прыкрыты карункавай каванай рашоткай з выявамі анёлаў.

сёння Бабіна і знаходзіцца ў Смаленскай вобласці Расійскай Федэрацыі. У часы Рэчы Паспалітай там існавала Бабінаўская воласць.

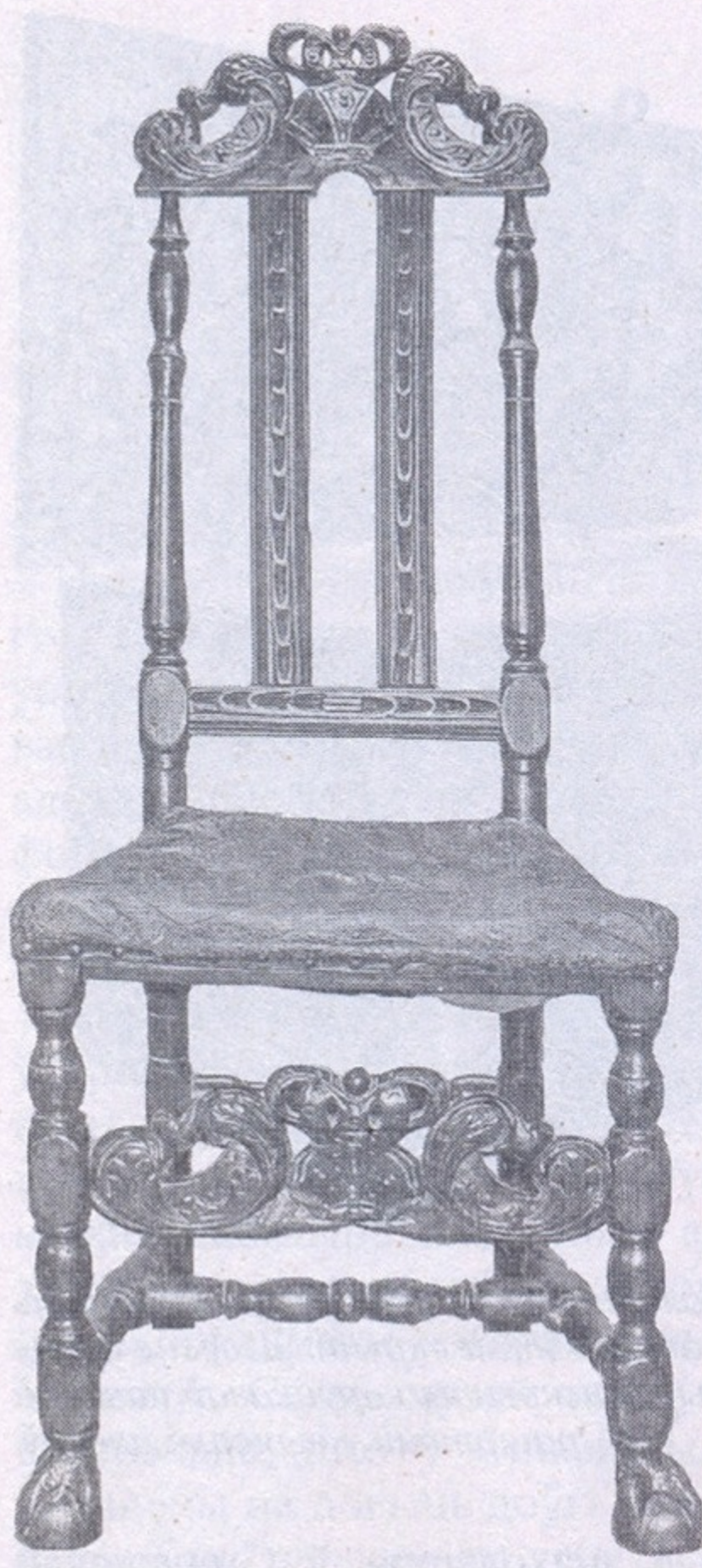
Гадзіннік з нашага музея складаецца з квадратнай пласціны і гномона, які прымацаваны да пласціны дротам. Гадзіннік вешаўся на вертыкальную паверхню, таму па краях у ім чатыры невялікія адтуліны. У цэнтры пласціны выява цыферблата, які мае форму сімвалічнага стрэма — герба Бучынскіх. Над выявай стрэма карона з верхняй часткай гербавага шчыта. Тэкст падзелены на тры часткі і складае невялікі панегірык:

Slawne Mestwo BUCZYNSKICH z Strzemia tryumfuje, Dowod jasny gdy samo w herbie im holduje

W tym kompasowym strzemiu kwadransę godzinę, niechaj skaza KRAYCZEMU sukcesow nowiny

Masz wiec zaszczyt Oyczyzna kiedy z twojej ziemie tak przeslawnych rycerzow zawielbia sie Plemie

135

Разьба на крэсле выканана пад уплывам барочных форм, якія пачалі актыўна распаўсюджвацца ў аздабленні мэблі з сярэдзіны XVII стагоддзя.

Ніжэй змешчана інфармацыя пра крайчага Аршанскага Тадэвуша Бучынскага і дата, якую можна прачытаць як «1781 год».

Па краях пласціны змешчаны табліцы з дадатковай інфармацыяй: аб планетах сонечнай сістэмы і адлегласці да іх, траекторыі руху, якія былі складзены астраномам Ціха Браге ў XVII стагоддзі.

Недалёка ад гадзінніка ў спецыяльнай вітрыне знаходзіцца два крэслы, якія з'яўляюцца самымі старымі прад-

метамі мэблі, што ўпрыгожвалі гродзенскія карацельскія замкі ў XVIII стагоддзі.

Крэслы маюць традыцыйную форму (спінка, сядзенне і чатыры ножкі без падлакотнікаў). Верхняя частка спінкі дэкаратыўная, уяўляе сабой выкананы ў тэхніцы разьбы арнамент, які накішталі франтона завяршае крэсла. З правага і левага бакоў арнаменту размяшчаюцца два С-падобныя завіткі ў выглядзе загнутых лісцікаў аканта. Паміж завіткамі ў цэнтры выява карацельскай геральдычнай кароны, ніжэй — моцна стылізаваная выява створкі ракавіны. Асноўную частку спінкі складаюць дзве розныя дошчкі ў цэнтры і два тачоныя фігурныя брускі, якія па вертыкалі злучаюць ножкі і сядзенне крэсла з верхняй дэкаратыўнай часткай спінкі.

Сядзенне трапецападобнай формы, звужаецца ў накірунку да спінкі крэсла. Само сядзенне набіта конскім воласам і абцягнута тонкай, добра вырабленай, хутчэй за ўсё чыткай, скурай чорнага колеру. Скура прымацавана да каркаса крэсла дэкаратыўнымі швіткамі з вялікімі плешкамі. Ніжняя аснова сядзення з тканіны і моцных тканых лямных палосаў.

Пярэднія ножкі тачоныя, фігурныя, выкананы ў форме птушчых лап. Перамычка паміж пярэднімі ножкамі амаль дакладна капіруе розны арнамент, які завяршае верхнюю частку спінкі (карона, С-падобныя завіткі і ракавіна). Разьба на крэсле (асабліва на спінце) выканана пад уплывам барочных форм (асабліва ракавіна і С-падобныя завіткі), якія пачалі актыўна распаўсюджвацца ў аздабленні мэблі з сярэдзіны XVII стагоддзя.

Паводле Ю. Ядкоўскага крэслы адносяцца да эпохі Сасаў (часу кіравання саксонскай дынастыі Віцінаў у Рэчы Паспалітай — 1697—1763 гады).

Крэслы выяўлены Ю. Ядкоўскім у 1910 годзе ў Румянцаўскім музеі Масквы разам з бюро караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага (сёння захоўваецца ў фондах музея). Абодва крэслы і бюро былі вывезены з гродзенскіх замкаў расійскімі ўладамі ў канцы XVIII або пачатку XIX стагоддзя ў Вільню, магчыма, прададзены віленскаму біскупу разам з іншай мэбляй з замкаў. У 1855—1864 гадах яны знаходзіліся ў віленскім музеі старажытнасцей Я. Тышкевіча, адкуль пасля ліквідацыі музея былі вывезены ў Маскву. Пачынаючы з 1924 года Ю. Ядкоўскі дамагаўся вяртання крэслаў і бюро з Масквы ў Гродна. Крэслы і бюро былі рэпатрыяваны ў краіну ў 1931-га ў Варшаву, адкуль вярнуліся ў Гродна і 15 красавіка 1931-га паступілі ў фонды музея.

Сапраўдным аздабленнем экспазіцыі музея з'яўляецца такія пояс тыпу слуцкага. Слуцкія паясы вядомыя па ўсім свеце як адзін з адметных сімвалаў Беларускай культуры і ўнікальны прыклад ручнога ткацтва. Слуцкая

136

арнаменту распрацаваны ў Слуцку, але ў самастойнай трактоўцы, з уласным характарам і каларытам. Такую разнавіднасць можна назваць «польскім тыпам», які бярэ свой пачатак з гродзенскай персіджы.

Срэднік паяса ўключае 127 арнаментаваных полак (папярэчныя палосы) паметрам 2х35,8 см. Адна з двух полак падзелена на паліцы па колерах: палова — колеру слановай косці, другая палова — кармінна-калоу. На полах вытканы раслінна-геаметрычны арнамент. Складаны паяс пэўным чынам, гаспадар мог падпірацца, абраўшы колер адпаведна жыццёвым абставінам, і тады пояс мог гарманіраваць з

У сховішчы старажытнасцей на старых харах Барыса-Глебскага манастыра гэтыя саламяныя царскія вароты праяжжалі ажно да 1924 года, калі праваслаўны каністэрыі па просьбе Ядкоўскага перадалі іх у музей.

іншымі дэталямі касцюма. Адваротны бок паяса мае цёмную, карычневую афарбоўку і можа выкарыстоўвацца ў сувязі з падзеямі жалобнага характару. Другая полка мае залаты фон, на якім вытканы ланцужок з блакітных і кармінных кветак, злучаных зямлістымі галінкамі. Асноўныя полкі падзяляе паміж сабой вузкая палоска з залатымі ромбамі.

Па перымстры паяса ідзе аблімаванне, арнаментаванае галінкамі з блакітнымі і карміннымі кветкамі, на якіх размяшчаліся птушкі, што па знешнім выглядзе нагадваюць папугаў з бэльмі грудкамі, карміннымі крывамі і крыламі. На канцах паяса абштыты залатымі махрамі, якія зроблены з шаўковай ніці, перавітай залатой. У вузлу ў 2 радкі выткана імя ўладальніка майстэрні: «Pascha / lis» на лацінскай мове — своеасаблівы знак якасці.

Якаў Пасхаліс (армянін, родам з Такату ў Малой Азіі) з 1761 года жыў у Рэчы Паспалітай. Ён быў купцом, гандляваў у Варшаве ўсходнімі таварамі і заснаваў персіджы ў Ліпках, дзе з 1789 года вытворчасцю кіраваў Франсуа Селіманд — ткач, запрошаны з Ліёна.

Адзін немалаважны факт дазваляе акрэсліць час стварэння нашага паяса. У 1791 годзе Якаў Пасхаліс атрымаў шляхецтва і прозвішча Якубовіч. З гэтага моманту маркаю на паясах стаў яго герб у выглядзе ягняці з чырвоным сцяжком на залёным полі і ніжнімі лапамі.

Яшчэ адной адметнасцю Беларусі з'яўляюцца вырабы з саломкі, якія сваім залатым блыскам знаёмыя кожнаму, хто хаця б аднойчы наведваў нашу краіну. Гэта могуць быць як дэкаратыўныя цацкі, знамянітыя капелюшы-брылі, саламяныя посуд, так і ўнікальныя творы народных майстроў, якія не саступаюць у прыгажосці лепшым узорам народнага мастацтва з больш даўгавечных і дарагіх матэрыялаў.

Адным з такіх — знакамітымі саламянымі царскімі варотамі — можа пахваліцца музей у Гродне. Гэта адзін з самых пахваліцца, які «жыве» ў музеі амаль з самага пачатку яго заснавання.

У 1904—1915 гадах у Гродне дзейнічаў Царкоўна-археалагічны камітэт — арганізацыя, якая займалася зборам і вывучэннем

помнікаў пісьмовай і матэрыяльнай царкоўнай культуры. З адным з сяброў камітэта, Уладзімірам Манасеінам, Юзаф Ядкоўскі падтрымліваў творчыя сувязі. Часам яны праводзілі агульныя даследаванні, і Манасеін нават дзяліўся з Ядкоўскім археалагічнымі знаходкамі. Царкоўна-археалагічным камітэтам быў створаны своеасаблівы музей, або «сховішча старажытнасцей», які месціўся ў Барыса-Глебскім манастыры. Сюды і патрапілі ў 1904 годзе з вёскі Лясковічы Іванаўскага раёна Брэсцкай вобласці саламяныя царскія вароты. У сховішчы старажытнасцей на старых харах Барыса-Глебскага манастыра гэтыя вароты праяжжалі ажно да 1924 года, калі праваслаўны каністэрыі па просьбе Ядкоўскага перадалі іх у музей. Па меркаванні навукоўца царскія вароты раней належалі адной з вясковых уніяцкіх парафіяў. Час іх стварэння прыпадае на канец XVIII — пачатак XIX стагоддзя, калі саломаліцтва дасягнула найвышэйшага росквіту і разам з разбой па дрэве і жытамі пачало выкарыстоўвацца ва ўнутраным аздабленні царкваў.

Іканастасныя вароты цалкам сплечены з саломы і замацаваны на драўляным каркасе пры дапамозе ільняных нітак. Аснова докору — складанае аб'ёмнае плічэнне. Традыцыйная вітая плічэнка інкруставана рабінчымі ўстаўкамі з кавалачкаў тканіны чырвонага, блакітнага, сіняга колеру, якія быццам імітуюць каштоўныя камяні на фоне залата саломкі.

Вароты маюць кампазіцыю з дзвюх створаў, кожная з якіх кампазіцыйна падзелена на тры квадраты. У кожны квадрат укампанаваны плечыні круг, у якім змешчана ўстаўка-медальён. Жывапісныя вобразы выяўляюць чатырох евангелістаў з традыцыйнымі для іх сімваламі: Матфей — з анёлам, Марк — з ільвом, Лука — з быкам, Іаан — з арлом. У сярэднім які ў гэтых апакліпсічных жывялах бачылі сімвал Хрыста і тлумачылі гэта наступным чынам: будучы ад прыроды анёлам, Хрыстос памёр як ахвярна жыццё (бык), потым паўстаў як леў і ўзнёсся на нябёсы накішталі арла. У верхняй частцы варот сюжэт Благавешчання найсвяцейшай Дзевы Марыі: злева жывапісная выява архангела Гаўрыіла, які благавештаваў

Прасвятую Дзеву Марыю (выява справа) нараджэнне Збавіцеля. Медальёны напісаны маслам па дрэве.

Верхняя частка варот уяўляе сабой арку, увенчаную каронай, над якой узвышаецца колападобная дэталі. Геаметрычныя фігуры, якія выкарыстоўваюцца пры пляценні варот, наступныя: круг, ромб, квадрат сімвалізуюць сонца, а хвалістыя лініі вітой плячэчкі — ваду.

Час не шкадуе нічога, а тым больш такія матэрыялы, як саломка. За шмат гадоў вароты пацямнелі, страцілі блыск, часткова спаракнелі. Пасля вайны была значна пашкоджана іх верхняя карункавая частка.

У 1970-х гадах для правядзення рэстаўрацыйных работ у Гродна быў накіраваны спецыяліст — Ларыса Мікалаеўна Лось. Разам са сваёй дачкай Аленай яна пачала пастыхова аднаўляць унікальны экспанат.

У адным з інтэрв'ю Ларыса Мікалаеўна дзялілася ўспамінамі аб няпростай справе: «Вароты і сапраўды былі ў вельмі дрэнным стане, іх дэталі, шматлікія ляміны ніткамі, літаральна рассыпаліся ў руках. Прыходзілася практычна перапрабляць народны твор мастацтва, на месцы вучыцца ідэнтычна паўтараць народныя тэхналогіі і кампазіцыі. Дзень за днём па кавалачку, прыкладна 15х15 см».

Побач з варотамі экспануецца саламяная калідная зорка, выкананая ў падобнай тэхніцы. Перад прыездом рэстаўратара ў музей стан зоркі лічылі безнадзейным і збіраліся яе спісваць, але Ларыса Мікалаеўна здолела выратаваць і яе. Сёння абодва прадметы займаюць пачэснае месца ў музейнай зале і радууюць наведвальнікаў.

Такім унікальным помнікам народнай творчасці, як саламяныя вароты, валодае толькі Беларусь. Вароты сведчаць пра дакладнасць мастацтва саломаліцтва мінулага, пра высокае майстэрства беларускіх майстроў.

У прынцыпе, сказаныя вышэй словы датычацца не толькі царскіх варот з экспазіцыі Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея, але і іншых экспанатаў, пра якія мы распавялі. Кожная рэч з нашай экспазіцыі варта асобнага даследавання ці нават кнігі.

137